

ПРО ІМПЛІЦИТНІ КОМПОНЕНТИ ЛЕКСИЧНОЇ СЕМАНТИКИ ЗАГАЛЬНИХ І ВЛАСНИХ НАЗВ

In der Struktur der lexikalischen Bedeutung von Gattungsnamen und seiner denotativen Makrokomponente sind implizite Mikroponenten (Semen) vorhanden. Die lexikalische Semantik von Eigennamen, für die die bestimmten Besonderheiten kennzeichnend sind, hat auch bestimmte implizite Komponenten. Es zeugt davon, dass der implizite Ausdruck der Semantik von sprachlichen Zeichen keine lokale Erscheinung ist, sondern umfasst verschiedene Schichten der Lexik. Solche Erforschung ist aktuell für die Gegenwartssemasiologie und für die onomastische Semasiologie insbesondere.

Зорієнтованість сучасної лінгвістики на функціонально-комунікативні аспекти семантики активізує дослідження явищ імпліцитного (прихованого) в мові. Проте висвітленню цієї проблеми в українському мовознавстві бракує як повноти, так і належного теоретичного узагальнення. Це простежується і в тому, що мовознавці по-різному трактують феномен імпліцитного. Причому саме лінгвістичне поняття імпліцитності, яке охоплює широке коло лінгвальних фактів, не отримує відповідного визначення. У пропонованій публікації ми ставимо за мету простежити окремі прояви імпліцитності у сфері семантики загальних назв і привернути увагу до того, що і стосовно онімів питання прихованості є актуальними і потребують спеціального вивчення.

Імпліцитність ми розглядаємо як опосередковану експліцитними мовними значеннями вираженість будь-якими знаковими лінгвовеличинами такої інформації, яка встановлюється й інтерпретується носіями мови не шляхом звичайного розпізнавання знакових експонентів, а за допомогою певних операцій домисловання, опертого на синтагматичний, парадигматичний контексти, мовленнєву ситуацію з її комунікативно-прагматичними параметрами. Лінгвістичне дослідження імпліцитності, що стосується лексики, базується на відповідному розумінні словесних значень.

У цьому плані оптимальною варто визнати інтегральну модель лексичного значення, запропоновану Й.Стерніям, який виділяє у ньому макро- і мікрокомпоненти. Макрокомпоненти виявляють структуралію значення за типами інформації. Мовознавець виділяє такі макрокомпоненти, як: денотативний, що становить собою предметно-понятійну чи понятійну інформацію, пов'язану з відображенням позамоної дійсності, конотативний, який виражає стосунок мовця до предмета номінації у формі емоції та оцінки денотата; функціонально-стилістичний, що характеризує належність слова до функціонального стилю мовлення [6: 42]. У межах макрокомпонентів, зокрема денотативного, виокремлюються мікрокомпоненти, які найчастіше називають семами. Дослідники, пропонуючи подекуди відмінні класифікації сем, виділяють у їх межах імпліцитні (приховані) семи (компоненти значень) [порівн. 6: 54–70; 1: 98–99; 5: 43]. Зауважимо, що розрізнення імпліцитних та експліцитних сем у структурі лексичних значень ускладнюється не тільки відсутністю належної погодженості у поглядах на типологію семантичних мікрокомпонентів, але й різним трактуванням сутності семної імпліцитності. Ми поділяємо думку, згідно з якою визнання прихованості сем спирається на встановлення їх неелементарності. При цьому виявляється нерозривний зв'язок між імпліцитністю та експліцитністю. Так, наприклад, у значенні іменника *дерево* – “багаторічна рослина з твердим стовбуром і гіллям” [..] [СУМ II: 246] сема “рослина” не втрачає своєї складної будови, яку в мові поодинокі експлікує відповідна лексема *рослина* – “організм, який живиться неорганічними речовинами повітря і ґрунту, є однією з форм існування живої матерії на Землі” [...] [СУМ VIII: 883]. Така

структура ніби “запаковується” в експліцитну сему “рослина” у складі значення лексеми дерево, а семантичні компоненти, що становлять цю структуру, у ньому є прихованими

Отже, імпліцитними передовсім визнаємо такі мікрокомпоненти, які можуть міститися в експліцитних, але подільних семах і виявлятися в останніх при проникненні в їх неелементарну структуру. Це стосується як лінгвістичного аналізу лексичних значень, так і їх осмислення мовцями, для яких особливо важливою є та межа проникнення в приховані пласти семантики, яка забезпечує адекватне розуміння значення, його сполучуваність із іншими значеннями у висловлюваннях. Із викладеного випливає, що залежно від рівня заглиблення в структуру будь-якої семми, її родові семі на зразок “людина, рослина” тощо інтерпретуються то як експліцитні, то як імпліцитні. Подібне стосується не тільки архісем, але й диференційних компонентів, які конкретизують родову сему і можуть також бути неелементарними і містити приховані складники. Додамо, що імпліцитність розрізнявальних компонентів устанавлюється й іншим шляхом. Так, у значенні дієслова *плентатися* – “*йти, хити, пересуватися повільно, через силу*” [СУМ VI: 575] містяться імпліцитна диференційна сема “*через силу*”, яка, не отримуючи експліцитного вираження у формальній структурі лексеми, виявляється у відповідному протиставленні (наприклад, *плентатися* – *іти*) та в контексті. Висвітлений аспект імпліцитності денотативної семантики стосується передовсім апелювативів із властивою їм структурою лексичного значення, яке в сфері онімів відзначається певними особливостями, зумовленими функціональною специфікою власних назв. Хоча їм притаманні певні специфічні властивості, такі назви – це передовсім пласт лексики і як одиниці лексичної підсистеми, оніми, безсумнівно, є носіями інформації. Зокрема, О. Сучеранська виділяє три типи інформації: мовленнєву, яка здійснює зв'язок імені з об'єктом і виявляє ставлення мовця до об'єкта; енциклопедичну – комплекс знань про об'єкт; мовну, яку авторка окреслює, спираючись на погляди Ю. Карпенка, що виділяє кілька аспектів такої інформації (мовну напезність імені чи слова, від якого воно утворене, словотвірну модель імені, етимологічний зміст та ін.) [7: 258–260]. Вказана інформативність онімів дає змогу зробити відповідні висновки.

По-перше, у лексичному значенні власних назв, подібно до апелювативів, можна виділяти основні макроеlementи, зокрема денотативний та конотативний, адже, крім “чисто лексичного компонента, до його значення входять і компоненти екстралінгвістичні, у тому числі естетичний, афективний, морально- і соціально-оцінний” [там само 266].

По-друге, незважаючи на те, що денотативний макроеlement онімів через їх особливий зв'язок із певними родовими поняттями відрізняється від властивого апелювативам, у ньому, на нашу думку, також можна вбачати прояви імпліцитності. Йдеться насамперед про понятійні компоненти лексичного значення онімів. На сьогодні питання про здатність власних назв виражати чи не виражати поняття залишається подекуди дискусійним. Не ставлячи перед собою завдання детально з'ясувати цю проблему ономастичної семасіології, вкажемо на те, що її розв'язання певною мірою може сприяти якраз визнанню імпліцитності понятійних компонентів у денотативному макроеlementі онімів.

Власні назви як ідентифікаційні заміщувальні знаки з перевагою номінативного аспекту над логічним, як засоби одиничної референції все-таки виявляють певну інформаційну прихованість, яка, проте, усувається необхідним мінімальним контекстом. Така імпліцитність є майже непомітною, коли йдеться про узуально закріплені власні назви, відомі носіям мови. Важко, наприклад, припустити, щоб хтось в Україні не знав, що **Київ** – це назва міста, а **Дніпро** – ріки. Та коли мовець аперше стикається з якоюсь власною назвою, то її осмислення відразу вимагає пояснення, в якому експлікується лексема, що узагальнено називає той клас, до якого належить конкретний об'єкт, ідентифікований онімом. **Сурхоб** – ріка в Середній Азії. Така експлікація вказує на те, що семантика власних назв імпліцитно містить поняттєвий компонент, який формується в момент її творення. Крім того, саме цей імпліцитний компонент у значенні онімів виступає базою, на яку спирається наповнення їх конкретним змістом при референції. Внаслідок цього власні назви з доміантною для них

помінативною функцією, стаючи засобом референції, набувають здатності не лише ідентифікувати особи, різні предмети, але й виражати такі поняття, які з логічного погляду є одиничними, тобто такими, в яких відбиваються “ознаки одного предмета” [2: 149]. Їх об’єм становить собою множинність із одного елемента.

Отже, визнаючи слушність твердження про те, що власні назви “не позначають класу однорідних предметів (понять) на зразок “будинки”, “дерева”, але творять клас самих імен, які застосовуються до відносно однорідних предметів (імена людей, клички тварин, топоніми та ін.)” [4: 62], додамо певні уточнення до цього положення

По-перше, референтну семантику онімів складають ознаки одиничного предмета, який належить до певного класу йому подібних

По-друге, власні назви містять *імпліцитний* поняттєвий компонент, що інформує про клас однорідних предметів, до якого належить поменований одиничний предмет. Це, зокрема, підтверджує і семантична класифікація онімів, яка охоплює антропоніми, топоніми, хрононіми, зооніми, фітоніми, хрематоніми тощо. Їх виділення, зрештою, ґрунтується якраз на тому, що оніми кожного із розрядів імпліцитно вказують на відповідний клас об’єктів номінації, наприклад, хрематоніми – це назви продуктів виробничої діяльності людини.

Додамо, що однією з характерних рис імпліцитності є її опосередкованість: прихована семантика виражається через посередництво експліцитних, неприхованих, значень мовного знака. Щодо онімів певна опосередкованість виявляє себе у їх особливому стосунку до понять. На це вказують також і самі ономасти. “Було б неправильним, – зазначає О. Суперанська, – уважати, що власні назви не зв’язані з поняттями взагалі. Правильним є тільки те, що вони часто “відмежовуються” від понять тих загальних назв, які стали у свій час основою номінації. Але кожне ім’я зв’язане з родовим означуванням (місто, ріка, юнак і т. д.), без зв’язку з поняттям якого воно не може функціонувати в мовленні. Зв’язок з цим поняттям у власній назві опосередкований через річ, а в загальній – безпосередній. У здатності здійснювати і передавати цей зв’язок – основне значення будь-якого слова, в тому числі і власної назви [7: 266]

Ми розглянули лише окремі аспекти імпліцитності, який виявляє себе стосовно денотативних макрокомпонентів лексичного значення апелятивів та онімів. Проте він не висчерпує багатогранної проблематики імпліцитності у сфері лексики. У цьому плані варто повернути увагу до особливостей повної чи часткової прихованості вираження коногативних компонентів семантики як загальних, так і власних назв. Крім того, імпліцитність поширюється не тільки на номінативно-комунікативні, але й на дериваційні процеси. Зокрема, серед різних видів деривації виділяються й імпліцитні, до яких, наприклад, належить лексико-семантична деривація, сутність якої по-різному визначають українські мовознавці, зокрема й ономасти [див. про це 3].

Отже, викладене засвідчує, що імпліцитність, яку необхідно вважати не локальним явищем, а таким, що може спостерігатися у будь-якій момент функціонування лінгвільних знаків, заслуговує на асебічне і ґрунтовне вивчення в сучасній семасіології, зокрема й ономастичній.

Література

1. Васильев Л.М. Современная лингвистическая семантика: Учебное пособие для вузов. – М.: Высшая школа, 1990. – 176 с.
2. Кондаков П.И. Логический словарь. – М.: Наука, 1971. – 656 с.
3. Певдомська Л. Ще раз про сутність лексико-семантичної деривації // Актуальні проблеми українського словотвору / За ред. д-ра філол. наук В.Грещука. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С.105–117.
4. Привалова М.И. Собственные имена и проблема омонимии // Вопросы языкознания, 1979. – № 5. – С.56–67.

5. Соколов О.М. Основы имплицитной морфологии русского языка. – М.: Изд-во Российского ун-та дружбы народов, 1997. – 204 с.
6. Стернин И.А. Лексическое значение слова в речи. – Воронеж. Изд-во Воронежского ун-та, 1985. – 172 с.
7. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. – 366 с.

Александра Суперанская (Москва)

ОНОМАСТИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО

Ономастическое пространство – это совокупность имён собственных всех типов, употребляемых данным народом в определённое время на известной территории. Мы можем их не замечать, не обращать на них внимания, но они незримо присутствуют в языке и речи, образуя свои системы и подсистемы или оставаясь внесистемными вкраплениями, и, независимо от нашего желания, оказывают влияние друг на друга и на слова общей лексики.

Высказывались сомнения в целесообразности введения понятия **ономастическое пространство**. Если это совокупность имён, то это **ономастикон**. Но совокупности могут быть разными.

Как известно, имя собственное становится понятным и доступным, если употребляющие его люди знают, кого или что оно обозначает. Следовательно, изучая имена, можно идти от слов к именуемым объектам или, наоборот, от объектов к обозначающим их словам, и результаты будут разными.

Если идти от слов к именуемым объектам, исходным окажется **словесный контекст**. Основное внимание исследователя сосредоточится на строении имён (словообразовательные типы, модели, аффиксы), на их использовании (омонимичные или идентичные названия для именования объектов разных типов), на их отношениях (производящие – производные) и т.д. Все эти аспекты характеризуют **ономастикон**.

Если идти от именуемых объектов к словам (именам), основу исследования составит **контекст вещей** (термин А.А. Реформатского), расположенных в пространстве. Внимание исследователя привлечёт специфика моделей, используемых для именования объектов отдельных типов, языковое окружение (или соседство) имён определенных типов, отражение в языке отношений объектов друг к другу, первичность или непервичность онимов отдельных типов. Это – изучение **ономастического пространства**.

Слова находятся в языке и вместе с ним сосредоточены в нашем сознании. Именуемые объекты располагаются на земном шаре и за его пределами. Они находятся на разных расстояниях друг от друга и от людей, их называющих. В поле зрения каждого человека попадают разные объекты, которыми он может интересоваться (или нет). Таким образом, имена, казалось бы естественно и однозначно входящие в **ономастикон**, оказываются в неодинаковой мере известными разным людям, говорящим на одном и том же языке.

Термин **пространство** удобен как дающий объёмную картину того, к чему он прилагается. Это может быть **жизненное пространство**, на котором сосредоточены все обитающие там существа в их соотношении и взаимодействии друг с другом. Это может быть **архитектурное пространство**, включающее соотношение ландшафтов, построек и линии горизонта на определенной территории. Это может быть **культурное пространство** – регион, в котором представлена определенная культура в чистом виде или с вкраплениями иной культуры. Это может быть **научное пространство** – одна или несколько стран, в которых научные исследования ведутся в едином русле по согласующимся друг с другом программам. Это – то, что было у нас в ономастике до 1990 г. и что сейчас, к сожалению, утеряно.